



ARAP DİLİNDE İKİNCİL İSİMLER: ANLAMLARI VE KULLANIMLARI*

Secondary Nouns in the Arabic Language: Their Meaning and Usage

Prof. Mahmud el-HASEN

Şam Arap Dil Akademisi Sanat Kurulu Üyesi.

Çev.: Dr. Murat SULA

D E Ü., İlahiyat Fakültesi

e-posta: murat.sula@deu.edu.tr

Özet: Bu makâlede, Arapça'da ikincil/türemiş isimler olarak adlandırılan kelime türleri, bunların anlamları ve kullanımları ele alınmaktadır. Yazı, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ikincil isimler müennes, cem' ve bunun alt grupları, ism-i tasgîr ve ism-i mensûbun yapılış şekilleri ile bunların asıl anlamları üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde ise, birinci bölümde anlatılan kelime gruplarının asıl manâlarının dışında kullanımlarına etki eden sebepler âyet, hadis, şiir ve Arap kelâmından örneklerle anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tesniye, Cem'-i müzekker-i sâlim, Kırık çoğul, ism-i tasgîr, İkincil isimler.

Abstract: This paper deal with secondary nouns in the Arabic language: meanings and usages. It consists of second section. In the first section was given information about dual sound, masculine, feminine, broken plural and its subdivision: sound masculine and feminine plural, diminutive. In the second section was discussed about usage of those nouns outside basic meanings.

Key Words: Dual sound, Sound masculine plural, Broken plural, Diminutive, Secondary nouns

* Bu yazı, *Mecelletu Mecma'ı'l-lugati'l-'Arabiyyeti bi-Dımaşk*'ta (Cilt: 83, Cüz: I, Yıl: 1981, Sayfa 75-100) yayınlanmış olan "el-Esmâ'u'l-fer'iyye: mefhûmuhâ ve'sti'mâluhâ" başlıklı makâlenin çevirisidir.

Giriş

Arapça'da isimler kök ve ikincil/türemiş şeklinde iki kısma ayrılır. Kök isimler, mastarlar, muştaklar ve şahıs adları gibi doğaçlama veya iştikâk yoluyla dile giren kelimelerdir. Bu tür kelimelerin bu isimle adlandırılmasının sebebi, vaz' edildikleri veya türetildikleri yapıların, asıl anlamlarına delâlet etmeleridir.

Türemiş/ikincil isimler ise Arapça'ya, kelimenin aslı yapısına eklenen değişiklikler şeklinde tanımlanan **tasrîf** yoluyla giren kelimelerdir. Bunlar, vaz' edildikleri aslı anlamlarının yanında, müenneslik, tesniyelik, cemilik, tasgîr ve nispet gibi ikincil bir anlam daha kazanırlar. Bu isimlerin **ikincil** olarak adlandırılmalarının nedeni, kelimenin asıl manâsı onun müfred müzekker sîgasıyla bağlantılı olmasıdır¹. Eğer bir kelime dişillîğe veya ikillîğe delâlet ediyor ise, asl/kök sîgalardan elde edilmiş demektir.

İsimlerin, fer'î (ikincil) kalıplarından her hangi birine aktarılmış olsa dahî, aslı anlamlarını muhâfaza ettiklerine işâret edilmelidir. Örneğin, müennesi bir isim olan *İmrea*^m [امراة] kelimesinin [müfred müzekkerinde] *Recul*^m [رجل], tesniyesinde *Reculeyn*ⁱ [رجلين], cem'inde *Ricâl*^m [رجال], tasgîrinde *Rucayl*^m [رجيل] ve ism-i mensûbunda *Reculiyy*^m [رجلي] denilir. Kelimenin müfred müzekker şekli ve özellikleri, gerçekte ismin esas anlamını sınırlayan bir özellik olan ikincil anlamında her zaman vardır.

Bu çalışma, ikincil isimleri araştırmaya yöneliktir. Bu amaçla, söz konusu isimlerin, genellikle cümlelerde kullanıldıklarında alışılmışın dışında farklı anlamlarda kullanılmalarının yanında delâlet ettikleri önemli görevlerinin olduğu da ortaya konmaya çalışılacaktır. Mesela cem', bazen müfred veya tesniye yerinde kullanıldığı gibi müzekker ya da müennes bir kelime farklı anlamlara da gelebilmektedir. Yine tasgîr edilmiş bir kelime bazen tasgîr edilmemiş isim gibi veya ism-i mensûb kendi anlamının dışında kullanılabilir.

1- Müennes/Dişil: Kendisinde açık ya da gizli dişillik alâmeti bulunan isimlerdir². Müenneslik alâmeti açık olanlar bu işâretiyle tanınırken, alâmeti gizli olanlar; a- (وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا) “*Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığına*”³ âyetinde olduğu gibi kendilerine âid zamirle, b- (تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ) “*İşte ahiret yurdu!*”⁴ âyeti gibi işâret ismiyle; c- (وَالتَّقَاتُ السَّقَاتُ بِالسَّقَاتِ) “*Ve bacak bacağa dolaşır*”⁵ ile (وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا) “*Andolsun ki biz, (dünyaya) en yakın olan göğü kandillerle donattık.*”⁶ âyetlerindeki gibi ilgili isimle bağlantısı olan kelimeye müenneslik alâmetinin dâhil olmasıyla; d- *kıdr*^m

¹ Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Mâ yensarifü ve-mâ-lâ yensarif*, thk.: Hudâ Mahmûd Kırâ'a, Kahire 1971, s. 3-5.

² el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye*, Beyrut 1979, II/161.

³ eş-Şems, 91/1.

⁴ el-Kâsas, 28/83.

⁵ el-Kiyâme, 75/29.

⁶ el-Mulk, 67/5.

[قدر] gibi sülâsilerin *kudeyra*⁷ [قديرة] şeklindeki ism-i tagîriyle; e- خلق الله سبع أراضين: *Allah yedi kat yeri yarattı*” örneğinde olduğu gibi 3-10 arasındaki sayının *tâ*’sız kullanımıyla bilinir⁷.

Müennes, müsemmasının dişillige delâleti açısından iki kısma ayrılır⁸; hakîkî ve mecâzî. **Hakîkî müennes**, *imrae*⁹ [امراة] ve *nâka*⁹ [ناقة] kelimeleri gibi insan ve hayvan cinslerinin dişilerini, **mecâzî müennes** ise *semâ*⁹ [سماء], *şems*⁹ [شمس], *gurfe*⁹ [غرفة], *zulme*⁹ [ظلمة] ve *kavs*⁹ [قوس] gibi insan ve hayvan cinsinden eril karşıtı olmayıp dişilligi, vaz’ ve kullanıma bağlı olan lafızlardır. *Hamza*⁹ [حمزة], *‘Ubeyde*⁹ [عبيدة] ve *Talha*⁹ [طلحة] kelimeler ise, müzekker olmakla birlikte sonlarındaki *tâ* manânın değil sadece lafzın müennesliğini sağlamak için dâhil olmuştur.

Vaz’ açısından durum budur. Kullanımına gelince; yukarıda işâret edilen hakîkî ve mecâzî türlerinden başka **te’vîlî** ve **hükmî** şeklinde iki ayrı dişillığın daha olduğu görülmektedir. **Te’vîlî müennes**; شَرَيْتُ مِنْ لَيْنٍ بَعِيرِي: “Devemin sütünden içtim” örneğindeki gibi *nâke*⁹ [ناقة] ismine te’vîl edilebilen¹⁰, **hükmî müenneslik** ise; şâz kirâate göre (تَلْتَوِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ) “geçen kervanlardan biri onu alsın (götürsün)”¹¹ şeklinde okunan âyette geçen *ba’z*⁹ [بعض] kelimesi gibi aslında müzekker olmasına rağmen müennes kelimeye muzâf olması nedeniyle dişillik kesb etmesinden dolayı müennes muâmelesi gören eril lafızlardır. İleride de görüleceği üzere, müennesliğin bu iki çeşit müenneslik, terkipte aslî mânalarının dışına çıkmasını ifâde eder.

Mu’reb isimlere üç çeşit müenneslik alâmeti bitişebilir¹². *Bunar*; *Selmâ* [سلمى] ve *Leylâ* [ليلى] isimlerindeki gibi **elif-i mumâle** diğer adıyla **elif-i maksûre**; *sahrâ*⁹ [صحراء] ve *hamrâ*⁹ [حمراء] sıfatlarında görülen **elif-i memdûde** ve *kâime*⁹ [قائمة], *Müseyleme*⁹ [مسيلمة], *Fatma*⁹ [فاطمة] ve *‘Antere*⁹ [عنترة] isimlerinde yer alan ve vakf hâlinde *hâ’ya* [هـ] dönüşen *tâ* [ة]’dir. Elif-i mumâle ve elif-i memdûde için özel sîga ve yapılar söz konusu iken *tâ* genellikle sıfatlarda müzekkeri müennesten ayırt etmek için kelimeye eklenir. Meselâ: *Müslim*⁹ [مسلم] - *müslime*⁹ [مسلمة] ve *dahm*⁹ [ضخم] - *dahme*⁹ [ضخمة]¹³. Ancak *murda*⁹ [مرضع], *mutfil*⁹ [مطفل] ve *hâmil*⁹ [حامل] gibi kadınlara özgülü olan sıfatlara müenneslik *tâ*’sı, هِيَ مُرْضِعَةٌ وَلَدَهَا غَدَا: “O

⁷ el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye*, II/161.

⁸ el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye*, II/168, 170; el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk.: Adnan Derviş ve Muhammed el-Mısrî, Beyrut 1992, s. 819.

⁹ Mecâzî müenneste müzekkerlik ve müenneslik câizdir. ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, (ص م و). Fiil ile fâilî arasına başka girdiğinde fiilden müenneslik alâmeti hazfedilebilir. Örnek: مَا أَكْرَمَ زَيْنًا دَعْدٌ: *Sadece Hind çıktı*” ve مَا أَكْرَمَ زَيْنًا دَعْدٌ: *Zeyd’e Da’d ikrâm etti*”. Ebu’l-Berekât, *el-İnsâf fi mesâilî’l-hilâf*, thk.: Muhyiddîn Abdulhamîd, Kahire trs., I/174.

¹⁰ Ebû Bekr el-Enbârî, *el-Muzekker ve’l-muennes*, thk.: Târik el-Cenâbî, Beyrut 1986, I/120.

¹¹ Yusuf, 12/10. İbn Hâleveyhi, *Muhtasar fi şevâzî’l-Kur’ân*, Kahire 1934, s. 62; Ebû Bekr el-Enbârî, *el-Muzekker ve’l-muennes*, II/195.

¹² Ebû Bekr el-Enbârî, *el-Muzekker ve’l-muennes*, I/206; İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik ilâ Elfıyyeti’bni Mâlik*, thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut 1986, IV/286.

¹³ İbn Mâlik, *Şerhu’l-kâfiyetu’ş-Şâfiye*, thk.: Abdulmunim Ahmed Herîdî, Mekke 1982, s. 1734.

*çocuğunu yarın emzirecektir*¹⁴ cümlesinde olduğu gibi ism-i fâil mânası kastedildiğine dâhil olur.

Bunun yanında, genellikle müzekkerler için kullanılan sıfatlara, kendileriyle dişiller nitelense dahî müenneslik *tâ'sı* bitişmez. *أميرُ بني فلان* : امرأة، وفلانة وصيُّ بني فلان، وهي وكيلُ فلان *Falanca oğullarının emîri bir kadındır. Falanca oğullarının vasîsi bir falanca (kadın)dır. O falancanın vekîlidir.*” gibi¹⁵.

Cins isimlerin ceminin fâil olduğu bir cümlede fiilin, ‘cins’ manâsındaki *el-cins*^u [الجنس] kelimesine hâmlen müzekker ve ‘topluluk’ anlamındaki *el-cemâ’â*^u [الجماعة] lafzı kastedilerek müennes yapılması mümkündür. Örnek: جاء الرجل ve جاءت الرجال: *Erkekler geldi. Topluluk isimlerine gelince bu kelimeler ile, (كَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ) “Kavmin onu yalancladı”¹⁶ ve (كَذَّبْتَ قَوْمَ نُوْحِ الْمُرْسَلِينَ) “Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar.”¹⁷ âyetlerindeki gibi insanlar kastedildiğinde fiilin müzekker veya müennes olması câiz iken هَذِهِ إِبِلِي وَعَتَمِي: *Bunlar develerim ve koyunlarımdır* misâlindeki gibi akılsız varlıklar anlamında olduğunda ise müennesliği zorunludur¹⁸.*

2- Tesniye: Sonuna *elif* [ي] veya *mâ-kabli fethali yâ* [ي] ile birlikte izâfet hâlinde hazfedilen kesreli *nûn* [ن] eklenerek oluşturulan iki varlığa delâlet eden isimlerdir¹⁹. (فَإِنْ لَمْ يَكُنَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَأَمْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ) “Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile”²⁰ âyetinde geçen *Raculeyn*¹ [رَجُلَيْنِ] ve *imre’etân*¹ [امْرَأَتَانِ] isimleri ile ‘Antere’nin الشَّامِيّ beytinde kullandığı *eş-şâtimey*²¹ *عَرْضِي* ولم أَسْتَيْمُهُمَا --- والنَّاذِرَيْنِ، إِذَا لَمْ تَقْمُهُمَا، نَمِي [الشَّامِيّ] ve *en-nâzireyn*¹ [النَّاذِرَيْنِ] isimleri konuyla ilgili örneklerdendir. Bir kelime tesniye kalıbına sokulduğunda o kelime lafız ve manâ itibariyle tesniye olmuş demektir. Örnek: *tyflan*¹ [طِفْلَانِ], *yetimân*¹ [يَتِيمَانِ], *zabyân*¹ [زَابِيَانِ], *delvân*¹ [دَلْوَانِ], *ganyyan*¹ [غَنِيَّانِ], *aduvvân*¹ [أَدْوَانِ], *kâdiyân*¹ [قَاضِيَانِ], *feteyân*¹ [فَتِيَّانِ], *binâtân*¹ [بِنَاتَانِ], *asavân*¹ [عَصَوَانِ], *Mustafeyân*¹ [مُصْطَفِيَّانِ], *Husneyân*¹ [حُسَيْنِيَّانِ], *diyâân*¹ [ضِيَاءَانِ], *binâân*¹ [بِنَاءَانِ], *ahevân*¹ [أَخْوَانِ], *yedân*¹ [يَدَانِ], *vâsmân*¹ [وَأَسْمَانِ], *‘Abdallâh*¹ [عَبْدَ اللَّهِ], *zevâ Teabbete şerren* [ذَوَا تَابَّطِ الْعَمْرَيْنِ]. Bazen kelime lafzen tesniye olmakla beraber mânâ yönünden farklı olabilir. Hz. Ebû Bekr ve Ömer anlamında *el-‘Omereyn*¹ [العمرين], Güneş ve Ay mânasında *el-kamereyn*¹ [القمرين] ve anne ile baba kastedilerek kullanılan *el-ebeveyn*¹ [الأبوين] kelimeleri gibi²².

¹⁴ İbn Mâlik, *Şerhu’l-kâfiyetu’s-Şâfiye*, s. 1733.

¹⁵ İbn Mâlik, *Şerhu’l-kâfiyetu’s-Şâfiye*, s. 1737.

¹⁶ el-En’âm, 6/66.

¹⁷ eş-Şu’arâ, 26/105.

¹⁸ el-Kefevî, *el-Külliyât*, s. 819.

¹⁹ İbn Harûf, *Şerhu Cumeli’z-Zeccâci*, thk.: Selvâ Muhammed Ömer ‘Arab, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ummu’l-Kurâ Üniversitesi, Mekke 1419, s. 277; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufassal*, Beyrut trs., IV/137.

²⁰ el-Bakara, 2/282.

²¹ et-Tebrîzî, *Şerhu’l-Mu’allakât*, Dımaşk 1997, s. 249.

²² İbn Harûf, *Şerhu Cumeli’z-Zeccâci*, s. 261.

Bazen topluluk isimleri, {مَثَلُ الْمُتَافِقِ كَمَثَلِ الشَّاةِ الْعَائِرَةِ بَيْنَ الْغَنَمِينَ} “*Münafık, iki sürü arasında şaşkın koyun gibidir*”²³ hadîs-i şerifte olduğu gibi iki topluluk anlamı kastedilerek tesniye yapılır. Tesniye kelimelere, tesniye olmadıkları halde müfredi olmayan ancak *elif-nûn* ile biten *isneyn* [اثنین] ve *isneteyn* [اثنین] ile kendilerine hiçbir şekilde nûn bitişmeyen ve zâhir ismin yanında zamîre de muzâf olan *kilâ* [كلا] ve *kiltâ* [كلتا] kelimeleri ilhâk edilmiştir.

3- Cem’: İkidenden fazla sayıya delâlet eden kelimelerdir²⁴. İki çeşittir; **Sâlim** diğer adıyla **cem’-i tashîh** ve **cem’-i teksîr**.

A- Sâlim cem’/cem’i tashîh: Müfredinin sîgası ceminde değişmeyendir²⁵. Sâlim cem’ aşağıdaki âyette olduğu gibi hem müzekker hem de müennes kelimeler için söz konusudur: (إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَائِتِينَ وَالْقَائِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا) “*Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, taata devam eden erkekler ve taata devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazi erkekler ve mütevazi kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah’ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfîret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.*”²⁶

a- Cem’-i müzekker sâlim: Sonuna vâv [و] veya mâ-kabli kesralı yâ [ي] ile birlikte izâfet hâlinde hazfedilen *nûn* [ن] eklenerek oluşturulan ikiden fazla varlığa delâlet eden kelimelerdir²⁷. Örnek: *Muhammedûn*^e [محمدون]: ‘Muhammedler’ *hâşi’ûm*^e [خاشعون]: ‘korkanlar’ *mecmû’ûm*^e [مجموعون]: ‘toplanmış olanlar’ *ferihûm*^e [فرحون]: ‘sevinenler’ ve *ekremûm*^e [أكرمون]: ‘en şerefli’.

İsim ve sıfatların cem’-i müzekker sâlim yapılmaları birtakım şartlara bağlıdır²⁸: Bu şartların bazıları sadece isimlere, bazıları sadece sıfatlara bazıları ise hem isimlere hem de sıfatlara aittir. İsimlerle ilgili olan şart; kelimenin özel isim olmasıdır. sıfatlarla ilgili olan ise tenîs tâ’sını kabul edebilmesidir. Ancak bunun istisnası müennesi *fu’lâ* [فعلی] olan ismi-tafdîldir. Müennesi tâsız olmasına rağmen bu kalıpta cemi yapılabilir. İsim ve sıfatlarda birlikte aranan şart ise, bu tür kelimelerin âkil müzekker veya

²³ Muslim b. el-Haccâc en-Nisâbüri, *Sahîhu Muslim*, thk.: Muhammed Fuâd Abdulbakî, Dâru İhyâi’t-turâsî’l-‘Arabî trs., s. 2146, no: 2784; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi ‘ilmi’l-luga*, hzr.: Muhammed İzzeddîn es-Sa’îdî, Beyrut 1990, s. 22. Metinde geçen *el-‘Aire* [العائرة] kelimesi *şaşkın* anlamındadır.

²⁴ İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, V/2.

²⁵ İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, V/2.

²⁶ el-Ahzâb, 33/35.

²⁷ Ebû Yakûb Yusuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, tlk.: Nu’aym Zurzûr, Beyrut 1987, s. 61-62.

²⁸ el-Esterâbâdî, *el-Kâfiye fi’n-nahv*, II/180-182.

müfredinde *tâ* olmayan âkil müzekker hükmünde olmalarıdır. Yukarıda bahsedilen kurallarla örnek olarak; ‘Omerûn^e [عمرون]: ‘Omerler, *Mustafevn^e* [مصطفون]: ‘Mustafalar’, *Zeydûn^e* [زيون]: ‘Zeydler’, *kârîûn^e* [قارون]: ‘okuyucular’, *efdalûn^e* [أفضلون]: ‘tercihe şâyan olanlar’, *muntehûn^e* [منتھون]: ‘süresi dolmuş olanlar’, *mntasırûn^e* [منتصرون]: ‘zafer kazananlar’, *emmârûn^e* [أمارون]: ‘kışkırtıcılar’, *Dimeşkyyûn^e* [دمشقيون]: ‘Şamlılar’, *Şuvay’irûn^e* [شويحرون]: ‘şâircikler’ lafızları ile yıldızların ile Ayın akıllılar konumuna konulduğu (وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ رَأَيْتُمَا لِي سَاجِدِينَ) “*güneşi ve ayı; onları bana secde ederlerken gördüm.*”²⁹ âyeti zikredilebilir.

Yukarıda zikredilen şartları taşımadıkları halde cem‘-i müzekker-i sâlim alâmetleri ile cemilenen *ehlûn^e* [أهلون]: ‘halklar’ *‘âlemûn^e* [عالمون]: ‘evrenler’, *eradûn^e* [ارضون]: ‘yeryüzüler’, *Benûn^e* [بنون]: ‘oğullar’, *‘işrûn^e* [عشرون]: ‘yirmi’ ve *sinûn^e* [سنون]: ‘yıllar’ kelimeleri ilhâk edilmiştir.

2- Cem‘-i müennes sâlim: Çoğunlukla müennes olan kelimeler sonuna *elif* [ا] ve *tâ* [ة] eklenerek yapılan çoğuldur³⁰. Örnek: *Temerât^{mm}* [تَمْرَات], *Hindât^{mm}* [هِنْدَات], *müslimât^{mm}* [مُسْلِمَات], *Talehât^{mm}* [طَلْحَات]. Bu cem‘ türü, isim ve sıfatlarda geçerlidir³¹. Sonunda müenneslik alâmeti olsun veya olmasın, *Fâtımat^{mm}* [فَاطِمَات], *Zeynebât^{mm}* [زَيْنِيَات] ve *Leylât^{mm}* [لَيْلَات] gibi özel isimler, *Hemezât^{mm}* [حَمَزَات], *gurufât^{mm}* [غُرَفَات], *intulâkât^{mm}* [انْطِلَاقَات], *‘idât^{mm}* [عِدَات] gibi özel ve cins isimlerden müfredinin sonunda *tâ* [ة] olanlar, *zikrayât^{mm}* [ذِكْرِيَات] ile *sahravât^{mm}* [صَحْرَوَات] kelimeler gibi müfredinin sonunda elif-i maksûre olduğu halde müzekkere ad olmayanlar ile *benâtu âvâ* [بنات أوى] ve *Zevâtu’l-hicce* [ذوات الحجة] gibi başında *ibn^{mm}* [ابن] ve *zû* [نو] bulunan gayr-ı âkiler de cem‘-i müennes-i sâlim kalıbında cemilenirler.

Harf sayısı dörtten fazla olan cins isimlerden kırık çoğulu olmayanlar - *surâdikât^{mm}* [سُرَادِكَات] ve *hammâmât^{mm}* [حَمَامَات]-, **mastarlar** - *inkilâbât^{mm}* [انْقِلَابَات] ve *tehavvulât^{mm}* [تَحْوُلَات]-, **müfredinde tâ olmayan dört harfli cins isimler** - *sicillât^{mm}* [سَجَلَات], *mecâlât^{mm}* [مَجَالَات], *licâmât^{mm}* [لِجَامَات]-, **kırık çoğulu olmayan bazı cemiler** - *ricâlât^{mm}* [رِجَالَات], *buyûtât^{mm}* [بُيُوتَات], *savâhibât^{mm}* [صَوَابِيَات] -, **harf ve ay isimleri;** *elifât^{mm}* [أَلْفَات], *cimât^{mm}* [جِيَمَات], *Cumâdeyât^{mm}* [جُمَادِيَات] *Şevvâlât^{mm}* [شَوَالَات] - **başka bir çoğulu olduğu bilinmeyen yabancı kökenli kelimeler;** *bimâristânât^{mm}* [بِيْمَارِسْتَانَات] ve *mehricânât^{mm}* [مَهْرِيَانَات], **müfredinde tâ bulunan bazı sıfatlar** - *reb‘ât^{mm}* [رَبْعَات], *‘allâmât^{mm}* [عَلَامَات] (her iki sıfat müzekker ve müennes için kullanılmaktadır), *dâribât^{mm}* [ضَارِبَات], *hubleiyât^{mm}* [حَبْلِيَات] ve *mufsâvât^{mm}* [مُفْسَاوَات] -, âkil isimlerden ayırt etmek için **gayr-ı âkil kelimelerin sıfatları**³² - *eyyâm^{mm}* ma ‘*dûdât^{mm}* [أَيَّامٌ مَعْدُودَات], *bihâr^{mm}* *hâicât^{mm}* [بِحَارٌ هَائِجَات] ve

²⁹ Yûsuf, 12/4.

³⁰ es-Sekkâki, *Miftâhu’l-‘ulûm*, s. 62.

³¹ el-Esterâbâdi, *el-Kâfiye fi’n-nahv*, II/182-190. Fahrüddîn Kabâve, *Tasrîfu’l-esmâ’ ve’l-‘ef‘âl*, Beyrut 1998, s. 197-200.

³² Gayr-ı âkil isimler de müennese ilhâk edilenlerdendir. Zira gayr-ı âkil, âkilin; müennes de müzekkerin alt kolu hükmündedir. Konu hakkında bkz., el-Esterâbâdi, *el-Kâfiye fi’n-nahv*, II/188.

enhâr^{mm} câriyât^{mm} [أنهار جاريات] ve *küteyyibât^{mm}* [كتيبات] örneğinde olduğu gibi “küçük kitaplar” şeklinde anlamlandırılması nedeniyle sıfat mânasını zımnen taşımamasından dolayı sıfatlar grubundan sayılan **ism-i tasgîrlerden âkil olmayanlar için kullanılan isimler** - *dureyhimât^{mm}* [دریهمات] ve *küteyyibât^{mm}* [كتيبات] - cem‘-i müennes-i sâlim kalıbında cemilenirler. Ancak müzekkeri *fe‘lân^{mm}* [فعلان] müennesi *fe‘lâ* [فعلى] ile yine müzekkeri *ef‘al^{mm}* [أفعل] müennesi *fe‘lâ* [فعلاء] kalıplarında olup cem‘-i müzekker-i sâlimi *vâv* [و] ve *nûn* [ن] ile cemilenmeyen sıfatlar cem‘-i müennes sâlim olarak çoğullanmazlar. Bunun yanında müzekkeri *ef‘alu* [أفعل] olan ism-i tafdülin müennesi *fu‘lâ* [فعلی] vezni, *kübreyât^{mm}* [كبريات] ve *fudleyât^{mm}* [فضليات] şeklinde cem‘-i müennes sâlim olarak cemilenir.

Müslimet^{mm} [مسلمة] ve *müslimât^{mm}* [مسلمات] örneklerinde de görüldüğü gibi müfredin sîgası cem‘de değişmemektedir. *Müslimet^{mm}* [مسلمة] kelimesindeki *tâ* kelimenin aslî harflerinden olmadığı gibi *müslimât^{mm}* [مسلمات] sîgasındaki *tâ* da aslî harflerden değildir kelimeye müennesliğe delâlet etmek için eklenmiştir. Bir isimde birden fazla müenneslik işâretinin bulunması uygun olmadığından cem‘inde ikinci bir dişilik alâmetinin eklenmesine ihtiyaç duyulmamıştır³³. *Temret^{mm}* [تمرة] kelimesinin cemi olan *temerât^{mm}* [تَمَرَات] gibi isimlerde orta harfi illetli ve muzaaf olmayan isimlerin cem‘inde ayne‘l-fi‘linin fethalı, bunun yanında *dahmet^{mm}* [ضخمة] kelimesinin cem‘i *dahemât^{mm}* [ضخمات] gibi orta harfi sâkin üçlü sıfatların cem‘inde orta harfin sâkin olması, cem‘i müennes-i sâlim işâreti değil sadece isim ile sıfatların ayırt edilmesini yönelik bir farklılıktır³⁴. Ancak *şâtun lebbe^{mm}* [شاة لجة] ve *Reculün reb‘a^{mm}* [رجل ربعة] örneklerindeki sıfatların, müfredlerinde orta harfleri harekeli ve sâkin olması nedeniyle, cemilerinde orta harfleri harekeli olabilmektedir, ne var ki bu şaz bir uygulamadır. Söz konusu kelimelerin cemilerinde orta harflerinin harekeli olması ise müfredindeki harekeli durumun dikkate alınmasından kaynaklanmaktadır³⁵. *Cevze^{mm}* [جوزة], *sayha^{mm}* [صيحة] ve *Hind^{mm}* [هند] kelimelerinin cemilerinin, sırasıyla *cevezât^{mm}* [جوزات], *sayehât^{mm}* [صيحات] ve *Hindât^{mm}* [هندات] şeklinde kullanılması, Hüzeyl lehçesinden kaynaklanan bir farklılıktır³⁶. *Hutve^{mm}* [خطوة] kelimesinin *hutuvât^{mm}* [خطوات] ve *hutevât^{mm}* [حُطَوَات] şeklindeki cemilerinden birincisinin kullanımı daha yaygındır. *Kisre^{mm}* [كسرة] kelimesi *kiserât^{mm}* [كسرات] şeklinde cemilenmekteyse de orta harfinin sükûnuyla kullanımı da mevcuttur. *Bint^{mm}* [بنت] ve *ibne^{mm}* [ابنة] isminin *benât^{mm}* [بنات]

* Bu paragrafta verilen bilgilerin anlam bakımından sınıflandırılabilmesi için metine takdîm ve te‘hîr uygulanmıştır. [Çev.]

³³ Ebu‘l-Brekât el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilî‘l-hilâf*, I/43.

³⁴ el-Esterâbâdî, *el-Kâfiye fi‘n-nahv*, II/190.

³⁵ el-Esterâbâdî, *el-Kâfiye fi‘n-nahv*, II/190. *Şâtun lebbe^{mm}* [شاة لجة]: Azı süt olan koyun. *Reculun reb‘a^{mm}* [رجل ربعة]: Orta boylu kişi.

³⁶ Sîbeveyhî, *el-Kûâb*, thk.: Abdusselâm Muhammed Harun, Kahire 1988, III/600. el-Esterâbâdî, *el-Kâfiye fi‘n-nahv*, II/190.

şeklindeki cem‘i ise, hazfedilmesi sonucu lâme‘l-fi‘li unutulmuş *benvetm* [بنوة] şeklindeki aslı yapısı dikkate alınarak yapılmaktadır³⁷.

B- Kırık Çoğul: Ceminde müfredinin yapısı cemide değişen kelimelerdir³⁸. *Ebyâttm* [آبيات], *kutubtm* [كتب], *kulûbtm* [قلوب], *efrâstm* [أفراس] ve *kudâttm* [قضاة] gibi. Kırık çoğul kalıplarından bazıları azlığa bazıları ise çokluğa delâlet ederler. Bu cemilerden **cem‘-i killet:** 3-10 arası sayılara delâlet eden³⁹ kelimeler olup; **ef‘ulun** [أفعل] - *eftustm* [أفلس], *enfustm* [أنفس] ve *ezrutm* [أزرع]-, **ef‘âulun** [أفعال], *esvâbtm* [أثواب], *ecdâdtm* [أجداد], *ebvâbtm* [أبواب] ve *âlâmtm* [الأم]-; **ef‘iletun** - [أفعله] *ezminetm* [أزمنة], *elviyetm* [الوية] e‘innetm [أعنة] ve *eimmetm* [أئمة]- ve **fi‘letun** - [فعله] *ihvetm* [إخوة], *şihetm* [شيخة], *ğilmetm* [غلمة] ve *sıbyetm* [صبية]- şeklinde dört sîgası⁴⁰ vardır. Bu kalıplardan ilk üçü isimlerde, sonuncusu ise sülâsî ve üçüncü harfi med olmayan dörtlü kelimelerde kullanılır. **Cem‘-i kesret:** 10‘dan yukarı sayıyı ifâde etmek için konulan kelimelerdir⁴¹. Cem‘-i müzekker ile müennes sâlim ve cem‘-i killetin dışındaki cemiler bu gruba dâhildir. Örnek: *Sûdtm* [سود], *bîdtm* [بيد], *rusultm* [رسول], *gureftm* [غرف], *suvartm* [صور], *kitatm* [قطع], *seherettm* [سحرة], *rumâttm* [رماة], *dibebetm* [دببة], *cerhâ* [جرحى], *rukkatm* [ركع], *kuvvâdtm* [قواد], *cibâltm* [جبال], *cunûdtm* [جنود], *nîrântm* [نيران], *buldântm* [بلدان], *‘uzemâtm* [عظماء], e‘izzâtm [أعزاء]. Müfredlerinin vezinleri bakımından bu örneklere benzerlik gösteren birçok kelime mevcuttur. **Muntehe‘l-cumû‘/son cem‘ler de cem‘-i kesret türündendirler.** Mesela: *Derâhimtm* [دراهم], *‘asâfirtm* [عصافير], *selâlimtm* [سلام], *sekâkintm* [سكاكين] *asâbitm* [أصابع], *a‘âsirtm* [أعاصير], *tecâribtm* [تجارب], *temâsîltm* [تمائيل], *mesâcidtm* [مساجد], *mefâtihtm* [مفاتيح], *yenâbitm* [ينابيع], *kevâkibtm* [كواكب], *nevâ‘irtm* [نواعير], *sayâriftm* [صيارف], *beyâtîrtm* [بياطير], *zamâ‘urtm* [ضمامر], *‘uzârâ* [عذارى], *sahârtm* [صحار], *sukârâ* [سكارى] ve *kerâsiyytm* [كراسي]. Müfred vezinleri bakımından bu örneklere benzerlik gösteren başka kelimeler yoktur ve bunların her biri ayrı ayrı kalıplara delâlet etmektedirler. Cem‘-i müzekker ve müennes sâlimlerin de killet cemilerinden olduğunu⁴² belirtenlerin yanında killet veya kesretliğe bakılmaksızın mutlak cem‘ olduklarını⁴³ ileri sürenler vardır. Her iki iddiayı birleştiren üçüncü bir görüşe göre ise, söz konusu kelimelerin müfredi, cem‘-i kesret kalıbında çoğullanıyor ise sadece killet, değilse hem killet hem de kesret için kullanılırlar.

Topluluk adları: *Kavmtm* [قوم], *rahttm* [رهط] ve *ceyştm* [جيش] gibi lafzından müfredi olmayan veya *hademtm* [خدم] *haleftm* [خلف], *rehhâletm* [رحالة] ve *seyyâretm* [سيارة] gibi cemileri için özel sîgaları olmayan ya da

³⁷ el-Esterâbâdî, *el-Kâfiye fi‘n-nahv*, II/188.

³⁸ el-Esterâbâdî, *el-Kâfiye fi‘n-nahv*, II/190.

³⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s. 227.

⁴⁰ Ebû Hayyân, *İrtişâfu‘d-darab*, thk.: Receb Osman Muhammed, Kahire 1418/1998, I/405.

⁴¹ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s. 227.

⁴² Sîbeveyhî, *el-Kitâb*, III/491, 578; İbn Ya‘îş, *Şerhu‘l-Mufasssal*, V/3.

⁴³ el-Esterâbâdî, *el-Kâfiye fi‘n-nahv*, II/191.

fulk^{mm} [فلك], *hâcc^{mm}* [حاج], *beşer^{mm}* [بشر] ve *'aduvv^{mm}* [عدو] gibi müfredi ile cem'î aynı olup cem' anlamı ifâde eden isimlerdir⁴⁴.

Topluluk anlamı ifâde eden cins isimler: Cinsine delâlet ederek topluluk anlamı ifâde eden ve müfredi ile cem'î, *tuffâh^{mm}* [تفاح] - *tuffâha^{mm}* [تفاحة] gibi sonuna *tâ* veya *nisbet yâsı* eklenerek -'Arab^{mm} [عرب] - 'Arabiy^{mm} [عربي] - ayırt edilen isimlerdir⁴⁵. Bunun yanında Araplardan, anlamda abartıyı sağlamak için *buyûtât^{mm}* [بيوتات], *erba'inât^{mm}* [أربعينات], *ekâvîl^{mm}* [أقوال] *savâhibât^{mm}* [صواحبات] şeklinde cemilendirilen ve cem'ü'l-cem⁴⁶ olarak adlandırılan cem' türü daha nakledilmiştir. es-Suyûtî, bu anlamda *cemel^{mm}* [جمل] kelimesinin *ecmul^{mm}* [أجمل], *ecmâl^{mm}* [أجمال], *câmil^{mm}* [جامل], *cimâl^{mm}* [جمال], *cimâle^{mm}* [جمالة] ve *cimâlât^{mm}* [جماليات] şeklinde altı ayrı cem'inin olduğunu nakletmiştir⁴⁷.

4- İsm-i tasgîr: Azlık anlamına delâlet etmek için türetilen isimlerdir⁴⁸. Tasgîr, *küleyb^{mm}* [كليب] ve *ruceyl^{mm}* [رجيل] gibi bazen *zatta* ve *zubeyd^{mm}* [زيد] gibi, öneminin ve konumunun önemsizliği ifade etmek için **durumda** azlık ifade etmek, *uhey^{mm}* [أخي] ve *sudayyikî* [صديقي] gibi -burada kişiliğin mecâzî yönden düşürülmesi söz konusudur- **şefkat ve acıma** amaçlı, *dureyhimât^{mm}* [درهيمات] gibi **sayının azaltılması**, *fuvayku'l-ard'* [فويق الأرض] ve *kubeyle'l-fecr'* [قبيل الفجر] misalleri gibi **mesafenin ve zamanın yakınlığını ifade etmek** için yapılır. Tasgîrin, tazim amaçlı yapıldığını belirtenler de olmuştur. Ancak bu durumda tasgîr, kinâye olarak kabul edilmektedir. Zira "Bir şey, kendisi için belirlenen sınırı aşınca zıddına benzer" kuralından hareketle; önemsizlik ifâdesi ile o şeyin büyüklükte son aşamaya ulaştığına kinâye yoluyla işaret edilmek istenmiş olmaktadır. Lebîd'in aşağıdaki beytinde geçen *duveyhiye^{mm}* [دويهيّة] sözcüğü buna örnek teşkil etmektedir:

وكلُّ أناسٍ سوف تدخل بينهم --- دويهيّة، تصفّر منها الأنامل⁴⁹

İsm-i tasgîrin üç vezni vardır⁵⁰. *Fu'aylun* [فعليل]: *cebel^{mm}* [جبل] - *cubeyl^{mm}* [جبيل], *sehl^{mm}* [سهل] - *suhey^{mm}* [سهيل], *bâb^{mm}* [باب] - *buveyb^{mm}* [بويب], *meyt^{mm}* [ميت] - *muyeyt^{mm}* [مبييت] ve *dem^{mm}* [دم] - *dumeyy^{mm}* [دمي]; *fu'ay'ilun* [فجديل]: *bulbul^{mm}* [بلبل] - *buleybil^{mm}* [بليبل], *cedvel^{mm}* [جدول] - *cudeyyil^{mm}* [جديل], *sefercel^{mm}* [سفرجل] - *sufeyric^{mm}* [سفيرج], *Ferazdek^{mm}* [فرزدق] - *Fureyziâ^{mm}* [فريزد], ve *fu'ay'ilun* [فججيعيل]: *mißtâh^{mm}* [مفتاح] - *mufeytîh^{mm}* [مفتييح], *'usfûr^{mm}* [عصفور] - *'usayfir^{mm}* [عصيفير] ve *iftikâr^{mm}* [افتقار] - *futeykîr^{mm}* [فتيكير].

⁴⁴ el-Esterâbâdî, *Şerhu's-Şâfiyeti'bnî'l-Hâcib*, thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulamîd ve arkadaşları, Beyrut 1975, II/201; Kabâve, *Tasrîfu'l-esmâ ve'l-ef'âl*, s. 223.

⁴⁵ es-Suyûtî, *el-Muzhîr fi'ulûmî'l-lugati ve envâ'u'uhâ*, thk.: Muhammed Câde'l-mevlâ ve arkadaşları, Beyrut 1987, II/101.

⁴⁶ Kahire dil Enstitüsü, ihtiyaç hâlinde bir kural dâhilinde bu uygulamaya başvurulabileceği kararına varmıştır. Bkz., *Mecelletu'l-mecma'*, sayı: 6, yıl: 1950, s. 75.

⁴⁷ es-Suyûtî, *el-Muzhîr*, II/89.

⁴⁸ el-Esterâbâdî, *Şerhu's-Şâfiye*, I/190-191; Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-darab*, s. 35.

⁴⁹ Lebîd b. Rabî'a, *Divân*, thk.: İhsan Abbas, Küveyt 1962, s. 256; el-Esterâbâdî, *Şerhu's-Şâfiye*, I/191.

⁵⁰ Sîbeveyhî, *el-Kitâb*, III/415; ez-Zemaşerî, *el-Mufasssal*, s. 243.

Cem‘-i killet, cem‘-i müennes-i sâlim ve topluluk isimleri ile topluluk anlamı ifâde eden cins isimlerin tasgîri, müfredleri üzerinden yapılır⁵¹. Örnek: *Eklub^{mm}* [اكتب] - *ukeylib^{mm}* [أكتب], *ecmâl^{mm}* [أجمال] - *uceymâl^{mm}* [أجمال], *a‘mide^{mm}* [أعمدة] - *u‘aymide^{mm}* [أعمدة], *gilme^{mm}* [غلمة] - *guleyme^{mm}* [غليمة], *dâribûn^e* [ضاريون] - *duveyribûn^e* [ضويريون] *şâ‘irat^{mm}* [شاعرات] - *şuvey‘irat^{mm}* [شويغات], *rebk^{mm}* [ركب] - *rukeyb^{mm}* [ركيب], *selef^{mm}* [سلف] - *suleyf^{mm}* [سليف], *fulk^{mm}* [فلك] - *fuleyk^{mm}* [فليك], *temr^{mm}* [تمر] - *tumeyr^{mm}* [تمير].

Cem‘-i kesretlerin tasgîri, müfredleri dikkate alınarak yapılır. Ardından bu kelimelerden müzekker için olanlar cem‘-i müzekker-i sâlim, müennes ya da gayr- âkil için olanlar da cem‘-i müennes-i sâlim şeklinde çoğullanırlar. Örnek: *Ricâl^{mm}* [رجال] - *ruceylûn^e* [رجليون], *havâmil^{mm}* [حوامل] - *huveymilât^{mm}* [حويلات] ve *kutub^{mm}* [كتب] - *kuteyyibât^{mm}* [كتيبات]. *Humr^{mm}* [حمر] ve *cerhâ* [جرحي] kelimelerinin tasgîrlerinde müzekker için *uhaymirûn^e* [أحيمرون] ve *cureyyihûn^e* [جريحون], müennes için ise *humeyrâvât^{mm}* [حميروات] ve *cureyyihât^{mm}* [جريحات] lafılları kullanılır. Cem‘-i kesret kalıbındaki bir kelimenin cem‘-i killet vezni var ise, bunların cem‘-i kesretinin tasgîri, *kilâb^{mm}* [كلاب] ve *fulûs^{mm}* [فلوس] kelimelerindeki gibi killet vezni üzerinden *ükeylib^{mm}* [أكتب] ve *ufeylis^{mm}* [أفليس] şeklinde yapılabilir⁵².

Burada **terhîmin** tasgîrinden de bahsetmek gerekmektedir. Bunun tasgîri, kelimededen hazf edilen harflerin geri getirilmesi ile ortaya çıkan *hâris^{mm}* [حارث], *esved^{mm}* [أسود] ve *kirtâs^{mm}* [قراطس] gibi aslî yapısı üzerinden, sırasıyla *huveyris^{mm}* [حويرث], *suveyd^{mm}* [سويد] ve *kuraytis^{mm}* [قريطس] tarzında yapılır⁵³.

5- İsm-i mensûb: Kelimenin yalın hâline nisbeti ifâde etmek için son harfin kesreli yapılmasından sonra şeddeli *yâ* [ي]’nin eklenmesiyle türetilen isimlerdir⁵⁴. *‘İlmiyy^{mm}* [علمي], *Misriyy^{mm}* [مصري] ve *Fârisiyy^{mm}* [فارسي] gibi. İsm-i mensûb yapılacak kelimenin sonundaki **müenneslik tâsı**, - *Fâtıme^{mm}* [فاطمة] - *Fâtımiyy^{mm}* [فاطمي], *Mekke^{mm}* [مكة] - *Mekkiyy^{mm}* [مكي], *zabye^{mm}* [ظبية] - *zabyiyy^{mm}* [ظبي] ve *‘urve^{mm}* [عروة] - *‘urviyy^{mm}* [عروي], *zâid yâ - Aliyy^{mm}* [قنبلة] - *Aleviyy^{mm}* [علوي], *Hanîfe^{mm}* [حنيفة] - *Hanefiyy^{mm}* [حنفي] ve *kabile^{mm}* [قبيلة] - *kabeliyy^{mm}* [قبلي], kelimedeki **ikinci yâ** - *tayyib^{mm}* [طيب] - *tayebiyy^{mm}* [طبيبي], *seyyid^{mm}* [سيد] - *seydiyy^{mm}* [سيدي] - ve *vâv - rakûbe^{mm}* [ركوبة] - *rakebiyy^{mm}* [ركبي], **elif-i maksûre** - *beradâ* [بردى] - *beradiyy^{mm}* [بردي] ve *Mustafâ* [مصطفى] - *Mustafiyy^{mm}* [مصطفي] - ve **kelimenin sonundaki yâ el-muhtedi** [المهتدي] - *el-muhtediyy^{mm}* [المهتدي] ve *Almanya* [ألمانية] - *Almaniyy^{mm}* [ألماني] - hazfedilir. Ancak *kürsiyy^{mm}* [كرسي] ve *Şâfi‘iyy^{mm}* [شافعي] gibi nisbet edilen ile yalın hali aynı kalıpta olan kelimelerde şeddeli yâ hazfedilmiş gibi kabul edilir⁵⁵.

⁵¹ el-Esterâbâdî, *Şerhu ‘ş-Şâfiye*, I/265-266.

⁵² el-Esterâbâdî, *Şerhu ‘ş-Şâfiye*, I/265-266.

⁵³ el-Muberred, *el-Muktaadab*, thk.: Muhammed Abdulhâlik ‘Azîme, ‘Âlemu’l-kutub trs., II/293; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s. 247.

⁵⁴ el-Esterâbâdî, *Şerhu ‘ş-Şâfiye*, I/265-266.

⁵⁵ İbn Mâlik, *Şerhu ‘l-kâfiyetu ‘ş-Şâfiye*, s. 1939-1952; Kabâve, *Tasrifu ‘l-esmâ ve ‘l-ef‘âl*, s. 236-240.

Buraya kadar anlatılanlar, dili vaz edenin kastettiği anlamlara göre asıl ve ikincil yapılarıdaki isimler hakkındadır. Şimdi de ikincil isimlerin cümlede asıl anlamlarının dışındaki kullanımına yer verilecektir.

İkincil İsimlerin Asıl Anlamlarının Dışında Kullanılması

Cümlelerde yer alan ikincil isimlerin asıl anlamlarının dışında kullanılması, müzekkerin müennes veya müennesin müzekker, müfredin tesniye veya cem', cem'in müfred veya tesniye, cem'-i kiletin cem'-i kesret, ism-i tasgîrin mükebbet/tasgîr edilmemiş isim ve ism-i mensûbun nisbet yâsı taşımayan isim anlamında kullanılmasıyla gerçekleşir.

Müzekkerin müennes anlamında kullanılmasına *el-beldet*⁵⁶ [بلدة] kelimesinin *el-mekân*⁵⁶ [مكان] anlamında kullanıldığı “ (وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلَدَهُ مَيِّتًا) : *ve o su ile ölü toprağa can verdik*⁵⁶ ve işâret isminin muşârun ileyhinin ‘görünen şahıs’ anlamında *eş-şahsu'l-meriyi*⁵⁷ [الشخص المرئي] ifâdesi olduğu (فَلَمَّا رَأَى) (هَذَا رَبِّي) “*Güneşi doğarken görünce de, Rabbim budur*⁵⁷ – âyetleri ile el-Hutay'a'nın, *en-nefs*⁵⁸ [النفس] kelimesiyle *el-insan*⁵⁷ [الإنسان] manâsını kastettiğinden dolayı sayıyı müzekker olarak kullandığı (ثَلَاثَةٌ أَنْفُسٌ ،)⁵⁸ beyti örnek olarak verilebilir.

Müzekker bir isim müennes anlamında da kullanılabilir. Mesela, el-A'şâ', قَبْلَ تَنْقَادِهَا، سَرَّابُهُمْ، --- سَرَّابُهُمْ الْمُتَّقِينَ --- وكانوا هُمُ الْمُتَّقِينَ⁵⁹ şiirinde *eş-şerâb*⁵⁹ [الشراب] kelimesiyle semâî müennes olan *el-hamr*⁶⁰ [الخمير] lafzını kastettiğinden dolayı *eş-şerâb*⁶⁰ [الشراب] ismine râci' olan zamiri müennes kullanmıştır. O, كَمَا سَرَقَتْ صَدْرُ الْقَنَاةِ مِنَ الدَّمِ⁶⁰ şiirinde ise *es-sadr*⁶⁰ [الصدر] kelimesini, müennes olan *el-kanât*⁶¹ [القناة]'ın bir bölümü olarak düşünerek fiili müennes sîgasında getirmiştir. -Bu konuya te'vîlî ve hükmi müennesler bölümünde değinilmişti⁶¹-. Hatırlanacağı gibi, şiirde de olduğu gibi *eş-şerâb*⁶¹ [الشراب] kelimesi müennes te'vîl edilmek suretiyle te'vîlî ve *el-kanât*⁶¹ [القناة] örneğinde olduğu gibi müennes bir kelimeye izâfeti nedeniyle dişillik kazanan lafza ise hükmi müennes adı verilmektedir.

Müennesin müzekker yapılması, fer'in asla rucû'u olduğundan çok geniş bir konu mâhiyetine bürünmektedir. Bunun yanında müzekkerin dişilleştirilmesi ise o kelimenin daha çok belirsizleştirilmesi ve garâbete sürüklenmesi anlamına gelmektedir⁶². İbn Cinnî, (فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ) “*Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir*⁶³” âyetinde fiilin müzekker

⁵⁶ Kâf, 50/11. el-Kefevî *el-Kulliyât*, s. 820.

⁵⁷ el-En'âm, 6/78. İbn Cinnî, *el-Hasâs*, thk.: Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrut trs., II/412.

⁵⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâs*, II/412. Beyit şâirin divânında geçmemektedir.

⁵⁹ el-'A'sâ, *Dîvân*, şrh., Muhammed Ahmed Kâsım, Beyrut 1994, s. 115; es-Se'âlibî, *Fikhu'l-luga ve sirru'l-'Arabiyye*, thk.: Mustafa es-Sekâ ve arkadaşları, Dârul-fikr trs., s. 332.

⁶⁰ el-'A'sâ, *Dîvân*, s. 115; el-Muberrid, *el-Kâmil*, thk.: Muhammed Ahmed ed-Dâfî, Beyrut 1997, s. 668; İbn Cinnî, *el-Hasâs*, II/417.

⁶¹ Konu hakkında makâlenin ilgili kısmına bakılabilir.

⁶² İbn Cinnî, *el-Hasâs*, II/415.

⁶³ el-Bakara, 2/275.

gelmesinin, *el-va‘z* [الوعظ] ile *el-mev‘iza* [الموعظة] kelimelerinin aynı anlama delâlet etmelerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir⁶⁴. Bu önemli bir konudur. Çünkü aslî mastar, ikincil mastar hükmündeki mimli mastar ile aynı anlama gelebilmektedir. Âyette geçen *el-mev‘iza* [الموعظة] kelimesi *vu‘iza* [وُعِظَ] *yû‘azu* [يُوعِظُ] fiilinden mimli mastar olup ism-i mefûl yani ‘kendisiyle nasihat edilen’ mânâsındadır. Bu nedenle kelimenin dişillığı gayr-ı hakîki olmaktadır.

Sîbeveyhi konuyla ilgili olarak; “(مِنْ بَعْدَ مَا (فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ) ile) (كَذَلِكَ نَقُولُ) ” *Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra*⁶⁵ âyetlerinde görüldüğü gibi, dişil olan kelime cansız varlıklara delâlet ediyor ise, çoğullukla fiilden müenneslik tâsı hafz edilir. Bu uygulamanın nedeni, insanlar ile diğer varlıklarda olduğu gibi canlı ile cansızları birbirinden ayırmayı kastetmiş olmalarıdır⁶⁶” demektedir.

Müfred kelimenin tesniye anlamında kullanılmasına “ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا (مَنْ بَعْدَ مَا (فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ) ile) (كَذَلِكَ نَقُولُ) ” *İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen yazmaya hazır bir melek bulunmasın*⁶⁷ âyeti örnek verilebilir. Âyette geçen (رَقِيبٌ عَيْنِيْ) (رَقِيبَانِ) [atîdân] ‘atîdân’ *Rakîbân* sebebiyle *Rakîbân* ‘atîdân’ [atîdân] şeklinde tesniye anlamındadır. Konuyla ilgili diğer bir örnek ise Hz. Peygamber’in (sav) {إِنَّ الْعَبْدَ لَنِيَّتِكُمْ بِالْكَوْمَةِ، مَا يَتَّبِعُنَّ فِيهَا، يَزِلُّ بِهَا فِي النَّارِ أَبْعَدَ مِمَّا بَيْنَ } [المشرق] *el-maşrîk* kelimesi, *el-maşrîkayn* [المشرقين] / yazın ve kışın güneşin doğduğu yer mânâsında kullanılmıştır. Arapların, /فلانٌ حسنٌ الحاجب، ... iki gözü... /وقعت عينه عليه، ... iki kaşı... ve /أخذ بيده ووقف على رجله / ...iki eli ...iki ayağı anlamında kullanımları da bu kabilden olup⁶⁹ Arap dilinde oldukça yaygındır. Zira Araplar, göz, kulak ve baldır gibi bir bütünün aynı özellikte iki ayrı parçası olarak düşünülebilecek şeyleri ikil yerine müfred sığayla ifade ederler. Ebû Hayyân bu tür kullanımın semâ‘a dayandığını belirtirken⁷⁰ bazı dilbilimciler kurala bağlı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

“ (ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلاً) : *tflda* - *tflda* (وَحَسَنٌ أَوْلَئِكَ رَقِيبًا) : *Bunlar ne güzel arkadaştır!*⁷² - *rafika* [رفيقاً] *rufekâ* [رفقاء] : *Bunların ardından melekler de (ona) yardımcıdır.*⁷³ - *zahîra* [ظهيراً] *muzâhirîn* [مظاهرون] : *“*

⁶⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II/412.

⁶⁵ Âlu ‘İmrân, 3/105.

⁶⁶ Sîbeveyhî, *el-Kitâb*, II/38-39.

⁶⁷ Kâf, 50/18. *el-‘Ukberî*, *et-Tibyân fi i‘râbi‘l-Kur‘ân*, thk.: Muhammed el-Bicâvî, Beyrut 1987, s. 1175.

⁶⁸ *el-Buhârî*, *el-Câmi‘u s-sahîh*, thk.: Mustafa el-Bağâ, Dımaşk 1976, s. 2377, no: 6112; İbn Hacer, *Fethu‘l-bârî*, Dımaşk 2000, XI/373, 376.

⁶⁹ *es-Se‘âlibî*, *Fıkhu‘l-luga*, s. 377.

⁷⁰ Ebû Hayyân, *İrîşâfu‘d-darab*, s. 584.

⁷¹ *el-Hacc*, 22/5. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, thk.: Mustafa eş-Şuveymî, Beyrut 1963, s. 211; *el-Kurtubî*, *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur‘ân*, hzr.: Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrut 1995, XII/13.

⁷² *en-Nisâ*, 4/69. İbn Manzûr, *Lisânu‘l-‘Arab*, Beyrut 1992, (رفق).

⁷³ *et-Tahrîm*, 66/4. *es-Se‘âlibî*, *Fıkhu‘l-luga ve sirru‘l-‘Arabîyye*, s. 329.

(وَالْمَلَكُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا) *Melekler onun (göğün) etrafındadır*⁷⁴ *el-melek* [المَلَك] *el-melâike* [المَلَائِكَة] ve “(وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ)”: *Biz onları (peygamberleri), yemek yemez birer (cansız) ceset olarak yaratmadık*⁷⁵ – *cesed*⁷⁶ [جَسَدًا] *ecsâd*⁷⁷ [أَجْسَادًا] anlamlarında kullanılan âyetler ile Hz. Peygamber’in Kureyşli kadınlar hakkında îrâd buyurduğu, *salih*⁷⁸ [صَالِح] kelimesini *sullah*⁷⁹ [صَلَح] manâsında kullandığı ve bir rivâyette bu ifâdeyle olduğu {خَيْرُ نِسَاءٍ، رَكِبْنَ الْإِبِلَ، صَالِحٌ نِسَاءً فَرِيْشٌ} ile cimri, eli sıkı olan Süfyân’ın eşi hakkında, *veleduki* [وَلَدِك] ifâdesini *evlâduki* [أَوْلَادِك] manasında kullanarak {خُذِي مَا يَكْفِيْكَ وَوَلَدَكَ بِالْمَعْرُوفِ} şeklinde buyurdıkları hadîsleri müfred kalıbındaki bir kelimenin cem’ anlamında kullanılmasına örnek teşkil ederler.

es-Sinn [السِّن] ve *es-sinân* [السِّنَان] lafızları aynıdır. Aşağıdaki şiirde Lebîd, *es-sinn*⁸⁰ [السِّن] ile *el-esinne*⁸¹ [الْأَسْنَة] lafzının anlamı kastedilerek çoğul yerine kelimenin tekili kullanılmıştır. لَامُهَا كَالْكِرَاكِبِ، لَامُهَا 78 *mısraî*, el-‘Abbâs b. Mirdâs’in *ihvetukum* [إِخْوَتِكُمْ] manasında kullandığı *ehûkum* [أَخْوَكُمْ] kelimesinin yer aldığı 79 *beyti*, Omer b. Ebî Rabî‘a’nın *en-nucûm*⁸² [النُّجُوم] anlamında *en-necm*⁸³ [النَّجْم] lafzına yer verdiği 80 *beyti*, *halek*⁸⁴ [هَالِكٌ] manâsında *ahlâk*⁸⁵ [أَخْلَاقٌ] kelimesini tercih eden râcızın *ahlak*⁸⁶ [أَخْلَاقٌ] manâsında *butim*⁸⁷ [بُطُونٌ] anlamında *batim*⁸⁸ [بَطْنٌ] kelimesinin geçtiği 82 *beyit* örnek olarak sıralanabilir.

Müfred cins isimlerin çoğul anlamda kullanılmaları sıkça rastlanan bir durumdur. Bunun sebebi, cins isminin, az veya çok sayıdaki varlığa hatta cinsin tümüne delâlet etmeye uygun olmasıdır. Bunda dolayı bu tür isimlerin müfredleri ikil veya cemi sîgasındaki lafızların yerinde kullanılmaktadır. أَهْلَكَ قُمْلَةً وَوَدَّعْتَهُ الْبَعِيرُ وَوَدَّعْتَهُ الشَّاةُ وَالْبَعِيرُ وَوَدَّعْتَهُ الدَّرَاهِمُ وَالْدَنَانِيرُ ikil veya çoğul anlamında kullanılmıştır ve bu uygulama Arap Dili’nde hoş karşılanılmıştır.⁸³ Bu gibi durumlarda cins isimle cinsin ayrımı; bir damlanın yanından denize de *el-mâ*⁸⁴ [الماء] denmesi gibi ‘keskin şarap’ anlamında *er-rehik*⁸⁵ [الرَّحِيق] ile ‘süt’ manasına gelen *el-halib*⁸⁶ [الحليب] vb. kelimelerden hareketle cinsin az ve çok anlamına geldiği fakat *racul*⁸⁷ [رَجُلٌ]

⁷⁴ el-Hâkka, 69/17. Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, X/411.

⁷⁵ el-Enbiyâ, 21/8. el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, XI/182; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, hzr.: Sıdkî Muhammed Cemil, Beyrut 1992, VII/411.

⁷⁶ el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, s. 1955, no: 4794; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, IX/156.

⁷⁷ el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, s. 2052, no: 5049; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, IX/628.

⁷⁸ et-Tebrîzî, *Şerhu’l-Mu’allakâti’l-‘aşer*, s. 205.

⁷⁹ el-‘Abbâs b. Mirdâs, *Dîvân*, thk.: Yahyâ el-Cebûrî, Beyrut 1991, s. 71; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II/422.

⁸⁰ Lebîd b. Ebî Rabî‘a, *Dîvân*, şrh.: Kadîrî Mâyû, Beyrut 1997, I/107; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I/311; el-Muberrid, *el-Kâmil*, s. 788.

⁸¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 212; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, (خ ل ق),

⁸² *Beyit*, Sîbeveyhi’nin kullandığı şahidlerdendir. Ancak kâilî bilinmemektedir. Bkz. Sîbeveyhî, *el-Kitâb*, I/210; Ebû Hayyân, *İrtisâfu’d-darab*, s. 582.

⁸³ el-Muberrid, *el-Kâmil*, s. 795.

ve *zi'b^m* [ذنب] gibi kelimeler göz önünde bulundurularak cins ismin sadece bir varlığa ad olabileceği şeklinde yapılmıştır⁸⁴.

Cins isim *zâid min* [من] ile kullanıldığında *ما جاءني من أحد* ve *ما كلمت من أحد* (*أَنْ يُزَالَ عَيْتُكُمْ*) gibi ekseriyetle çoğul anlamına gelir. *“Rabbinizden size bir hayır indirilmesini ...”*⁸⁵ – âyetteki *min hayr^m* [من خير] ifâdesi *hayr^m* [خير] konumunda olup *min* [من] te’kîd amaçlı cümlede yer almıştır. Diğer bir örnek *ما ضربت من أحد* cümlesidir. Burada da *min* [من] harf-i cerri zâiddir. Örneklere dikkat edildiğinde, *min* [من] harfinin marifelerde değil de nekre isimlerde zâid olarak yer aldığı görülecektir. Çünkü *ما جاءني من أحد* ve *ما جاءني من رجل* şeklinde cümlelerin kullanım yanında *ما جاءني من عبد الله* demek doğru değildir. Zira ilk iki cümlede geçen nekre kelime çoğul anlamındadır ancak üçüncü cümledeki Abdullah [عبد الله] özel ismi marife olup zatiyle bilindiğinden çoğul manasında kullanılamaz⁸⁶. el-Ferrâ, müfred bir kelime ism-i fâil ve benzeri gruptan olur ise çoğul anlamında kullanılabileceğini söyler. Buna göre (*وَحَسَنٌ أَوْلَيْكَ رَقِيقًا*) demek geçerli iken *حسن أولئك رجلاً* şeklinde bir kullanım câiz değildir. Bunun yanında ez-Zeccac, her iki kullanımı da mümkün görmektedir.

el-Ferrâ, yukarıdaki ifâdelerinde, ism-i fâil mânasında olmayan müfred bir kelimenin cem’ anlamında kullanması, söz konusu kelimenin, temyîz olarak algılanmasına yol açacağından ötürü, bu tür kullanımın hoş olmayacağını kastetmiş olsa da *nufûs^{en}* [نفوسا] anlamında *nefs^{en}* [نفسا] kelimesinin yer aldığı (*فَإِنْ طِينٌ لَكُمْ عَنْ سَيِّءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكَلُوهُ هَنِينًا مَرِينًا*) “*eğer gönül hoşluğu ile o mehrin bir kısmını size bağışlarsa onu da afiyetle yeyin*”⁸⁷ âyeti bunun dışındadır. Müfred bir kelimenin cem’ anlamında kullanılması, müfredin cem’den hafif olması ve müfredin asıl, cem’in ise ikincil isim olmasından kaynaklanmalıdır. Zira fer’/ikincil bir kelime şüphesiz asıldan/kökten daha ağırdır. Kelimelerin hafiflik ve ağırlık sebepleri göz önünde bulundurularak şiir zârureti ve Cerîr’in --- فودعوا --- *بان الخليط، برامتين، فودعوا* --- şiirinde bir tane olan yeri tesniye kalıbıyla *râmeteynⁱ* [رامتين] şeklinde ifâde etmesi gibi, özel isimlerin hâricinde, tesniye sîgasındaki bir lafız, müfred ve cem’ anlamında kullanılamayacağı anlamına gelmektedir.

Tesniyenin, aynı zamanda cem’ anlamında olmasından ötürü hem manâ⁸⁹ hem de lafız bakımından ağırdır. Şöyle ki; cem’ sîgasındaki kelime, mânanın ağırlığına mukâbil özel kalıplara sokularak lafız açısından hafifletilmesi sağlanırken tesniye için böyle bir kolaylığa gidilmemiştir.

⁸⁴ el-Curcânî, *et-Ta’rifât*, thk.: İbrahim el-Ebyârî, Beyrut 1998, s. 41.

⁸⁵ el-Bakara, 2/105.

⁸⁶ İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, thk.: Abdulhuseyn el-Fetîli, Beyrut 1996, I/410.

⁸⁷ en-Nisâ, 4/4.

⁸⁸ Cerîr, *Dîvân*, şrh.: İbn Habîb, thk.: Numân Muhammed Emin Taha, Kahire trs., s. 909; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II/420.

⁸⁹ Sibeveyhî, *el-Kitâb*, II/48.

Üstelik müfred bir kelimeye tesniye alâmetleri ilave edilerek onun cem'den daha ağır olmasına sebep olunmuştur.

Bazı bilginlerin, cem'-i müzekker ve müennes sâlimlerdeki gibi, tesniyenin cem' anlamına delâlet etmesi için ikil alâmetlerinin müfrede ilâve edildiğini belirterek tesniyenin cem'den daha olduğu iddiasını boşa çıkardığı iddiasında bulunanlara şöyle cevap verilebilir: Tesniye, cem'-i müzekker ve müennes-i sâlimler gibi ağırdır. Zira her iki cem' sîgaları kendi kurallarında göre oluşturulmuştur⁹⁰. Her iki cem'in daha ağır olduğuna en iyi delil, *kerîm^m* [كریم] cem'i *kerîmûn^e* [كريمون] ve *kirâm^m* [كرام] ile *kerîme^{mm}* [كريمة] cem'i *kerîmât^{mm}* [كريمات] ve *kerâim^m* [كرائم] olan örnekler gibi, kelimelerin cem'-i müzekker veya müennes-i sâlim kalıplarında cemilenmeleri gerektiği halde, onların kırık çoğullarını tercih etmemizdir. Kelimelerin kırık çoğullarının tercih edilmesi, söz konusu cem'in lafız bakımından daha hafif olması buna ilâve olarak cem'-i müzekker ve müennes-i sâlimlerin çoğunlukla sıfatlara uygulanan cemiler olmaları ve şüphesiz sıfatların isimlerden daha ağır olmasından kaynaklanmaktadır.

Cem' sîgasındaki kelimenin müfred anlamında kullanılmasına (إِنَّا خَلَقْنَا) (إِنَّا خَلَقْنَا) *Gerçek şu ki, biz insanı katışık bir nutfeden (erkek ve kadının dölünden) yarattık*⁹¹ âyeti örnek verilebilir. Buradaki *el-emşâc^m* [الأمشاج] kelimesinin tekili *meşic^m* [مشيج] şeklindedir ve bu kelime ism-i mefûl manasında kullanılan *fa'îlun* [فعليل] kalıbında olup 'karışmış' anlamındadır. Çünkü nutfe parçacıkları birbirine karışmış hâledir. Bu nedenle çoğul olan *emşâc^{em}* [أمشاج] manasında kullanılmamıştır. Cem' sîgasındaki bir kelimenin müfred anlamında kullanılması, anlamda abartıyı sağlamaya yöneliktir. böylece *nutfe* [نطفة] kelimesinin cins isim olması, onun cem' kalıbındaki bir kelimeyle nitelenmesine imkân sağlamıştır.

Hz. Pergamber (sav) hakkında kendisine soru yönelten Hirakl'e Ebû Süfyan'ın vermiş olduğu { الحرب بيننا وبينه سجال }⁹² şeklindeki cevabı da bu konu için başka bir örnektir. Örnek cümledeki *sicâl^m* [سجال], *secl^m* [سجل] kelimesinin cem'i olup 'kova' anlamındadır. Ancak burada 'dönüşüm' manasında kullanılmıştır. Cümlede mübteda konumundaki *el-harb^b* [الحرب] lafzı müfred olması haberinin müfred sîgasında *secl^m* [سجل] olması gerekirdi. Ancak *el-harb^b* [الحرب] lafzının cins isim olması, anlamda abartı sağlamak için söz konusu kelimenin cem' kalıbında kullanılmasını mümkün kılmıştır⁹³.

Konuyla ilgili başka bir örnek ise Hz. Ömer'in, sokakta kimsesiz halde gördüğü Ebû Cemile'ye söylemiş olduğu { عسى الغوير أبو ساء }⁹⁴ sözüdür. Cümlede geçen *el-guvar^m* [الغوير] kelimesi *el-gâr^m* [الغار] isminden tasgîr edilmiştir. Sözde geçen *el-eb'us^m* [الأبوس] ismi 'şiddet' anlamındaki *bu's^m*

⁹⁰ İbn ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, V/2.

⁹¹ el-İnsân, 76/2. el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 1257.

⁹² el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, s. 7, no: 7; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V/44.

⁹³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V/50.

⁹⁴ el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, s. 946; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V/337-338.

[بؤس] müfredinin cem'idir. *el-Guvayr*⁹⁵ [الغوير] kelimesi, müfred olmasına karşılık manada mübalağa temin için cem' olan *el-eb'us*⁹⁶ [الأبؤس] kelimesini kullanmıştır.

el-Farazdak'ın, Kâbe'de bir tane olan el-Haceru'l-esvedî kastettiği halde binanın her tarafından aynı taştan varmışçasına, anlama abartı katmak için, *el-ehcâr*⁹⁷ [الأحجار] kelimesini kullandığı, "وإذا ذكرتُ أباك، أو أيتامه --- أخزالك، حيثُ نُقبِلُ الأحجار" 95 şiiri de bu konuya örnektir.

Cem' kalıbındaki bir kelime ikil anlamında kullanılır. Zira Ebû Mihcen, *وما رمتُ حتى خرقوا برماجهم --- تيابي، وجادتُ بالثمءِ الأباجلُ*⁹⁶ şiirinde kullandığı *el-ebâcîl*⁹⁷ [الأباجل] kelimesi, *el-ebcel*⁹⁸ [الأبجل] isminin cem' i olup 'kolun iç kısmındaki ter' anlamındadır. Bir insanın sahip olduğu dirsekler iki tane iken söz konusu kelimeyi, mübalağa ifade etmesi için cem' kalıbında getirmiştir. Kelimelerin, ikil zamirine muzaf olan cem' kalıbındaki aza isimlerinin tesniye yerine kullanımı yaygındır⁹⁷. (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا. "Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin"⁹⁸ âyetinde *eydiyehumâ* [أيديهما] ifâdesi *yedeyhimâ* [يديهما] ve (إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا) "Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz, (yerinde olur). Çünkü kalpleriniz sapmıştı."⁹⁹ âyetinde de daha önce de işaret edildiği gibi, buradaki *kulûbukuma* [قلوبكما] ifâdesi *kalbâkuma* [قلباكما] manasındadır. Az önce üzerinde durulan uygulama, muzâf ile muzâfun ileyh arasına başka bir kelime girmediğinde geçerlidir. Eğer söz konusu iki unsur arasına herhangi bir kelime girer ise (لَعْنُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى بْنِ مَرْيَمَ) "İsrailoğullarından kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlenmişlerdir"¹⁰⁰ âyetinde görüldüğü gibi ilgili kelimenin müfred ve karışıklığı önlemek için tesniye olması zorunludur. Eğer karışıklık söz konusu değil ise cem' kalıbında kullanımı câizdir. *قهرتما العدو بأسياقكما*¹⁰¹ gibi.

Yukarıda bahsedilen iki şart gerçekleştiğinde muzâfın tesniye - *إيتيني* - ya da bunların içinde en iyisi ve en fasihi kabul edilen cem' - *إيتيني برؤوس شاتين* - kalıplarından birinin kullanılması câizdir. Zira tesniye mana yönünden cem' ile aynı gruptan kabûl edilmektedir. Bunun yanında cem' lafız yönünden tesniyeden daha hafif olması ve ayrıca karışıklığa neden olması diğerlerinden daha düşük ihtimal dâhilinde olması unutulmaması gereken hususlardandır.

⁹⁵ el-Farazdak *Dîvân*, I/372; İbn Cinnî, *el-Hasâs*, II/422.

⁹⁶ Ebû Mihcen es-Sekafî, *Dîvân*, şrh.: Ebû Hilâl el-'Askerî, hzr.: Salahuddin el-Munecid, Beyrut 1970, s. 32. Beyitte geçen *وما رمتُ* ifâdesi "ما برحتُ... tayım" anlamındadır.

⁹⁷ Sibeveyhî, *el-Kitâb*, II/48; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyetu's-Şâfiye*, s. 1787.

⁹⁸ el-Mâide, 5/38; Sibeveyhî, *el-Kitâb*, III/621-622; es-Se'âlibî, *Fikhu'l-luga ve sirru'l-'Arabiyye*, s. 328.

⁹⁹ et-Tahrîm, 66/4. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 212; es-Se'âlibî, *Fikhu'l-luga ve sirru'l-'Arabiyye*, s. 328.

¹⁰⁰ el-Mâide, 5/78.

¹⁰¹ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyetu's-Şâfiye*, s. 1789-1790.

KAYNAKLAR

- el-'A'ŞÂ, *Dîvân*, şrh., Muhammed Ahmed Kâsım, Beyrut 1994.
- el-'ABBÂS B. MİRDÂS, *Dîvân*, thk.: Yahyâ el-Cebûrî, Beyrut 1991.
- el-BUHÂRÎ, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk.: Mustafa el-Bağâ, Dımaşk 1976.
- CERÎR, *Dîvân*, şrh.: İbn Habîb, thk.: Numân Muhammed Emin Taha, Kahire trs.
- el-CURCÂNÎ, *et-Ta'rifât*, thk.: İbrahim el-Ebyârî, Beyrut 1998.
- EBÛ HAYYÂN, *el-Bahru'l-muhît*, hzr.: Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrut 1992.
- , *İrtişâfu'd-darab*, thk.: Receb Osman Muhammed, Kahire 1418/1998.
- EBÛ MİHCEN es-SEKAFÎ, *Dîvân*, şrh.: Ebû Hilâl el-'Askerî, hzr.: Salahuddîn el-Muneccid, Beyrut 1970.
- el-ESTERÂBÂDÎ, *Şerhu'r-Radi'ale'l-Kâfiye*, Beyrut 1979.
- , *Şerhu's-Şâfiyeti'bni'l-Hâcib*, thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulamîd ve arkadaşları, Beyrut 1975.
- İBN CİNNÎ, *el-Hasâis*, thk.: Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrut trs.
- İBN FÂRİS, *el-Mekâyis fi'l-luga*, thk.: Şihabuddîn Omer, Dımaşk, 1998.
- , *es-Sâhibî*, thk.: Mustafa eş-Şuveymî, Beyrut 1963.
- İBN HACER, *Fethu'l-bârî*, Dımaşk 2000.
- İBN HÂLEVEYHÎ, *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'an*, Kahire 1934.
- İBN HARÛF, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâci*, thk.: Selvâ Muhammed Ömer 'Arab, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke 1419.
- İBN HİŞÂM, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfıyyeti'bni Mâlik*, thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut 1986.
- İBN MÂLİK, *Şerhu'l-kâfiyetu's-Şâfiye*, thk.: Abdulmunim Ahmed Herfîdî, Mekke 1982.
- İBN MANZÛR, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut 1992.
- İBN YA'ÎŞ, *Şerhu'l-Mufassal*, Beyrut trs.
- İBNU'L-ENBÂRÎ, Ebû Bekr, *el-Muzekker ve'l-muennes*, thk.: Târik el-Cenâbî, Beyrut 1986.
- İBNU'L-ENBÂRÎ, Ebu'l-Berekât, *el-İnsâf fi mesâili'l-hilâf*, thk.: Muhyiddîn Abdulhamîd, Kahire trs.
- İBNU'S-SERRÂC, *el-Usûl fi'n-nahv*, thk.: Abdulhuseyn el-Fetili, Beyrut 1996.
- KABÂVE, Fahriddîn, *Tasrifu'l-esmâi ve'l-ef'âl*, Beyrut 1998.
- el-KEFEVÎ, *el-Külliyât*, thk.: Adnan Derviş ve Muhammed el-Misrî, Beyrut 1992.

- el-KURTUBÎ, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, hzr.: Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrut 1995.
- LEBÎD B. EBÎ RABÎ'A, *Dîvân*, şrh.: Kadri Mâyû, Beyrut 1997.
- , *Dîvân*, thk.: İhsan Abbas, Küveyt 1962.
- Mecelletu'l-mecma'*, sayı: 6, yıl: 1950.
- el-MUBERRİD, *el-Muktadab*, thk.: Muhammed Abdulhâlik 'Azîme, 'Âlemu'l-kutub trs..
- , *el-Kâmil*, thk.: Muhammed Ahmed ed-Dâlî, Beyrut 1997.
- MUSLÎM b. el-Haccâc en-Nisâbüri, *Sahihu Muslim*, thk.: Muhammed Fuâd Abdulbakî, Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî trs.
- en-NÂBİĞATU'Z-ZUBYÂNÎ, *Dîvân*, şrh.: İbnu's-Sikkît, thk.: Şukrî Faysal, Dâru'l-fîkr trs.
- es-SE'ÂLİBÎ, *Fıkhu'l-luga ve sirru'l-'Arabîyye*, thk.: Mustafa es-Sekâ ve arkadaşları, Dâru'l-fîkr trs.
- es-SEKKÂKÎ, Ebû Yakûb Yusuf b. Ebî Bekr, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk.: Nu'aym Zurzûr, Beyrut 1987.
- SİBEVEYHÎ, Ebû Bişr Ömer b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, thk.: Abdusselâm Muhammed Harun, Kahire 1988.
- es-SUYÛTÎ, *el-Muzhir fi 'ulûmi'l-lugati ve envâ'uhâ*, thk.: Muhammed Câde'l-mevlâ ve arkadaşları, Beyrut 1987.
- et-TEBRÎZÎ, *Şerhu'l-Mu'allakât*, Dimaşk 1997.
- el-'UKBERÎ, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'an*, thk.: Muhammed el-Bicâvî, Beyrut 1987.
- ez-ZEBÎDÎ, *Tâcu'l-'arûs*.
- ez-ZECCÂC, Ebû İshâk, *Mâ yensarifü ve-mâ-lâ yensarif*, thk.: Hudâ Mahmûd Kırâ'a, Kahire 1971.
- ez-ZEMAŞERÎ, *el-Mufassal fi 'ilmi'l-luga*, hzr.: Muhammed İzzeddîn es-Sa'îdî, Beyrut 1990.